

Batı Dillerinde Türk Mimarlık Tarihi Çalışmaları ve Yurt Dışındaki Türk Mimarlık Tarihçilerinin Üretimleri Üzerine

Ahmet Erdem TOZOĞLU*

A- Çerçeve

Batı dillerinde mimarlık tarihi alanında ortaya konulan üretimler üzerine bir değerlendirme yapmadan önce, öncelikle değerlendirme alanının sınırlarının gevşek bir biçimde de olsa tarif edilmesi gerekmektedir. Bu gereksinim, pratikte hacimsel olarak bu metni sınırlamak için olduğu kadar aynı zamanda mimarlık tarihi alanının içsel sınırlarının zaman içinde yeniden tanımlanışının yarattığı alan kayması ile de ilgilidir. Batı'daki tarihyazımına paralel olarak önceleri mimarlık tarihi alanının sanat tarihi alanı ile iç içe düşünüldüğü bir dönemde, alanı daha çok sanat tarihçilerinin üretimleri şekillendirirken, bugün mimarlık tarihi disiplinler arası bir bilgi alanı olmuş ve kendi otonom konumunu kazanmıştır. Alan bu özelleşme sürecinde mimarlık tarihi ve sanat tarihçilerinin yanısıra mimarlık, antropoloji, tarih, coğrafya, felsefe, sosyoloji, kent bilimi ve politika alanlarından akademisyenlerin de katkılarıyla yapıp çevrenin tarihinin anlaşılmasına yönelik olarak alana yeni açılımlar kazanmıştır. Bugün için mimarlık tarihi bilgi alanı salt kendi içinden beslenmekle kalmayıp, kendisiyle etkileşim içinde bulunan mezkur bilgi alanlarının problematize ettiği konu ve kavramlara yönelik olarak da yeni açılımlar sunabilmektedir.

Bu arka planın üstüne bu değerlendirmenin sınırlarını çizebilmek için birkaç konunun açıklığa kavuşması gerekir. Öncelikle "Türk Mimarlık Tarihi" kavramının sınırı nasıl tanımlanabilir? Bu tanımlamanın kronolojik, coğrafi, kültürel ve mimari üretim için sınırlarını çizmek hiç de kolay değildir. "Türk Mimarlık Tarihi" ifadesi gündelik hayatta üzerinde düşünmeden çok kolayca kullanılabilir bir ifadedir. Ancak bu çalışma bağlamında ifadenin epistemolojik içeriğinin nasıl tanımlandığının en başta ifadesini bulması gerektiğini düşünüyorum. Kabaca coğrafi olarak Anadolu'da ilk Türk devlet ve beyliklerinin kuruluşundan günümüze kadar olan dönemdeki mimarlık üretiminin toplamı, bu çalışmanın sınırını teşkil etmektedir. Bu anlamda "Türk" olarak neyi kastettiğimiz müphem bir konu gibi durmaktadır. Buradaki müphemlik, "Türk" kelimesinin bir ulusun/toplumun/kültürün adı olarak modern zamanlarda kazandığı temel ve yan anlamlarının, 19. yüzyıl öncesindeki toplumsal ve kültürel yaşamda aynı şeyleri karşılamamasıdır. Buradaki kullanımı-

* Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Araştırma Görevlisi.

mız, yapı üretiminin çok kültürlü anonim bir pratik olduğu bu dönem için üretilen mimarlığın “Türk” olarak adlandırılmasından ziyade, bir dönemin siyasal, kültürel veya sosyal olarak baskın karakterinin literatürde Anadolu Türk mimarlık tarihi olarak adlandırılmasındadır.

Söz gelimi 13. yüzyılda Orta Anadolu’da Selçuklu Devleti ve Beylikler, Karadeniz kıyılarında Pontus, İstanbul çevresinde Bizans ve Doğu Anadolu’da Gürcü ve Ermeni mimarlık üretimleri baskın olarak devam etmektedir. Bu anlamda tüm bu çoklu üretim ortamına genel bir adlandırma yaparken, bu adlandırmanın beraberinde getirdiği problematiği de göz ardı etmemek gerekir. Bu anlamda var olan literatürde politik eksene referanslı olarak Anadolu Selçuklu, Beylikler, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemleri kronolojik sınırı ve bu güçlerin Anadolu topraklarındaki üretimleri de bu çalışmanın coğrafi ve kültürel sınırlarını çizmektedir.

Tanım sınırının çizileceği diğer bir konu da hangi tür yayınların değerlendirme kapsamına alınacağıdır. Bu çalışma için yukarıda içerik çerçevesi belirlenmiş bilgi alanını konu edinen Avrupa dillerindeki (özellikle İngilizce) kitaplarla uluslararası hakemli dergilerde yer almış İngilizce makalelerin bir kısmı konu edilecektir. Bunun dışında, söz gelimi yüzyıllar boyunca farklı dönemlerde Anadolu topraklarına uğrayan ve kentler ve mimarlık ortamı ile ilgili betimleme yapan seyyahların değerlendirmeleri veya “İslam mimarlığı” gibi farklı bir çerçeveden Anadolu’daki mimarlığın gelişimine de yer veren yayınlar da yine kapsam dışı tutulmuştur.

Burada bir diğer sorun daha gündeme gelmektedir. Mimarlık tarihi, gerek Türkiye’deki gerekse de Kıta Avrupası ve Kuzey Amerika’daki gelişim sürecinde her bölgede farklı zamanlara tarihlense de, son 20-40 yıl içinde sanat tarihinden ayrı kendi iç paradigmasını üretmiş ve bu bağlamda kurgulanmıştır. Bu anlamda özellikle belirli bir dönem öncesindeki çalışmaların sanat tarihinin, mimarlık tarihinin ve hatta arkeolojinin alanına ne kadar girdiği, tartışılacak bir konudur. Bu anlamda ilginçtir ki bugün hâlâ Türkiye akademik ortamında mimarlık tarihi ile sanat tarihi iç içe alanlar gibi geçişken bir yapı sergilemekte, Avrupa ve Kuzey Amerika’da çizilmiş daha tanımlı ama işbirliğine açık sınırlar ülkemizde henüz netlik kazanmamıştır.

Bu çalışma, yukarıda bahsettiğim çekinceleri ve risk alanlarını da barındırmak üzere, kronolojik olarak alana ilgi duyan yabancıların ve yurt dışındaki Türk akademisyenlerin Batı dillerinde üretmiş olduğu mimarlık tarihi metinlerinin içeriği, ideolojik ve kültürel ajandası, yaklaşım çerçevesi ve alana katkıları üzerine genel bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır.

Bu anlamda çalışmalar kronolojik olarak kabaca üç ana döneme ayrılmıştır. Bu dönemler sırasıyla erken dönem, gelişme dönemi ve güncel çalışmalar olarak tasnif edilebilir. Her bir başlığın anlamı ve içeriği, sırası geldikçe bu alt başlıkların içinde verilecektir.

B- Değerlendirme

B1- Erken Dönem Çalışmaları

Türk mimarlığına ilgi ve bunlar üzerine betimleme ve açıklamalar, akademik üretimlerden önce 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarında gezen seyyahların güncellerinde konu edilir. Bu ilgi, gezginlerin bilinmeyene ve farklı olana duydukları merak ve korku ile iç içe geçmiştir. Morfoloji ve yaşam kurgusu olarak Batı’daki

örneklerinden farklı olan Osmanlı kentleri ve kent yaşamı, bu seyyahların güncelerinde çoğu zaman önyargı, az bilgi ve kısıtlı gözleme dayalıdır ve çoğu zaman gerçekle ilişkisi oldukça kısıtlıdır. Bu türden basılmış seyyahların anılarına örnek olarak Henry Blount'un 1636 tarihli *A Voyage Into Levant*, Jean Baptiste Tavernier'in 1677 tarihli *The Six Voyages of Jean Baptiste Tavernier* ve Jean du Mont'un 1696 tarihli *New Voyage to the Levant* adlı eserler örnek olarak verilebilir. Bu türden seyyahların Doğu'ya ilişkin çizdikleri anlatı ve Doğu ile ilgili oluşturdukları temsil problemi ile ilgili önemli bir değerlendirme için 1988 yılında Sibel Bozdoğan tarafından hazırlanıp *Journal of Architectural Education*'da yayımlanan "Journey to the East: Ways of Looking at the Orient and the Question of Representation" adlı makale ufuk açıcı olabilir.

19. yüzyıldan itibaren oryantalist çalışmalarla birlikte Avrupalı yazarlar bu kez daha sistemli bir şekilde egzotik, masal ve mitlerle ördükleri bir çerçevede Doğu kentlerini kurgulamış, bu yaşamın çarşıdan hamama, haremden saraya kadar çeşitli yaşantılarını yazmış ve resimlemişlerdir. Bunların haricinde Charles Texier and Xavier Hommaire de Hell gibi mimar ve tarihçiler 19. yüzyılda Osmanlı topraklarını ziyaret etmişler ve izlenimlerini belgelemişlerdir.¹ Ancak denilebilir ki, 20. yüzyılın başına kadar olan çalışmalar genel olarak Doğu kentleri ve mimarlığına karşı bir önyargı ortamında çoğu zaman anlama çabasından yoksun, kurgulanmış ve çoğunlukla nesnel bilgilerden uzak bir altyapı üzerine inşa edilmiştir.

Daha sonra 20. yüzyılın başında Howard Crane'in de belirttiği gibi² Friedrich Sarre, Cornelius Gurlitt ve Max van Berchem Osmanlı topraklarındaki Türk mimarlığı üzerini ilk ciddi sistematik çalışmaları başlatmışlardır.³ Batı'da Osmanlı/Doğu kentini ve mimarlığını anlamaya yönelik en önemli çabalardan biri de Le Corbusier'in 1910-11 döneminde Doğu'ya yapmış olduğu ve Osmanlı kentlerine de uğradığı yolculuğunun, kitaplaşan *Voyage D'Orient* adlı eseridir. Bu çalışmasında Le Corbusier Osmanlı kentlerinin kuruluş, içerik ve işleyişini, üretilen mimarlığın kütle ve yüzey özelliklerini irdelemiş ve yaptığı pek çok eskizle de yorumlarını daha da anlamlı kılmıştır.

Bu çalışmada "erken dönem" olarak tanımladığım dönem, yüzyıl başından kabaca 1980'lerin başına kadar olan dönemi kapsar. Bu dönemdeki çalışmaların genel karakteristiği daha çok katalog çalışması olmalarıdır. Bir üst dili ve argümanı olan, teorik bir çerçeve üzerine kurulan metinler çok sınırlıdır. Eserler daha çok Anadolu Türk mimarlık geçmişini belgelemeye yöneliktir. Bu dönemde özellikle Albert Gabriel'den başlamak üzere, Ernst Diez, Doğan Kuban, Godfrey Goodwin, Aptullah Kuran, Behçet Ünsal, Ekrem Akurgal ve Oktay Aslanapa gibi Türk ve yabancı yazarlar ağırlıklı olarak Batı dillerinde Türk Mimarlık tarihinin ana akımını ve bunun sınırlarını belirlemişlerdir. Bu dönemdeki erken çalışmalara örnek olarak Gurlitt'in 1912 yılındaki *Baukunst Konstantinopels*, Glück'ün 1921'deki *Die Baeder Konstantinopels*

1 Charles Texier, *Description de l'Asie Mineure, faite par ordre du gouvernement français, de 1833 a 1837*, et publice par le Ministere de l'instruction publique, 3 cilt (Paris, 1839-1849); Xavier Hommaire de Hell, *Voyage en Turquie et en Perse execute par ordre du gouvernement français, pendant les annees 1846, 1847 et 1848*, 2 cilt (Paris, 1854-1860).

2 Howard Crane, "Recent Literature on the History of Turkish Architecture", *The Journal of the Society of the Architectural Historians*, Vol. 31, No. 4, 1972, s.309-314

3 Friedrich Sarre, *Reise in Kleinasien* (Berlin, 1896); Cornelius Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopels*, 2 vols. (Berlin, 1907); Max van Berchem, *Materiaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum, Troisieme Partie, Asie Mineure, Tome Premier, Sivas*, Divrigi (Le Caire, 1910).

adlı kitapları, yine Glück'ün 1926'da *Orientalische Literatur Zeitung*'da yayımlanan "Neues zur Sinan-Forschung. Die bisherige Forschung über Sinan" başlıklı makalesi ve Klinghardt'ın 1927'deki *Türkische Baeder* adlı kitabı Türk mimarlığı üzerine yüzyılın ilk çeyreğinde Almanca yayımlanmış ilk eserlerdir. Rudolf Meyer Riefstahl'ın 1931'deki *Turkish Architecture in Southwestern Anatolia* adlı eseri de dikkat çekicidir. Bu dönemden sonra Albert Gabriel'in Anadolu'daki uzun süreli gözlem ve çalışmalarına dayalı pek çok kitap ve makalesi Türk mimarlığı üzerine önemli bir külliyat oluşturmuştur. Örnek olarak 1926'daki *Les Mosques des Constantinople*, 1936'daki *La Maitre Architecte Sinan*, 1939'daki *Sainte Sophie, Source d'inspiration de la Mosquée Suleymaniye*, *Les Monuments Turcs d'Anatolie*, 2 cilt (Paris, 1931-1934); *Voyages archéologiques dans la Turquie Orientale*, 2 cilt (Paris, 1940); *Chateaux Turcs du Bosphore* (Paris, 1943); *Un Capitale Turque, Brousse* (Bursa), 2 cilt (Paris, 1958) gibi çalışmaları uzun yıllar boyunca sistematik biçimsel içerikleri, plan, cephe görünümü ve kesit gibi çizimsel repertuarlarıyla önemli bir başvuru kaynağı olmuşlardır. Ayrıca kentler üzerine bu dönemde Katharina Otto-Dorn'un, *Das Islamische Iznik, Mit Einem Quellen-Kundlichen Beitrage von R. Anhegger* (Berlin, 1941) ve Karl Wulzinger & Paul Witte & Friedrich Sarre'in *Das Islamische Milet* (Berlin ve Leipzig, 1935) adlı çalışmaları dikkat çekicidir.

Yapı tipolojileri üzerine çalışmalarda öncelikle camiler üzerine katalog çalışmaları belirgin bir şekilde yer alır. Zaten denilebilir ki, erken dönem mimarlık tarihi metinlerinde yapı tipleri üzerine yapılan değerlendirmelerin büyük bir kısmı dini mimari üzerinedir. Bu anlamda Vogt-Göknil'in U. 1953'de yayımlanan *Türkische Moscheen* adlı eseri ile Aptullah Kuran'ın, *The Mosque in Early Ottoman Architecture* adlı eserleri cami tipolojisinin özellikleri ve evrimsel gelişimi üzerine önemli bir kaynaktır. Kuşkusuz daha sınırlı olsa da cami dışı yapı tipolojileri de bu dönemde sınırlı sayıda da olsa incelenmiştir. Cami dışı yapı tipolojilerine örnek olarak Kurt Erdmann'ın 1961 yılında yayımlanan iki ciltlik *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts* ve Fanny Davis'in 1970'teki *The Palace of Topkapı in İstanbul* adlı eserleri ilk örneklerdendir.

Bu çalışmalar dışında Türk yazarların kapsamlı bir biçimde Türk mimarlığı üzerine yazdıkları eserlerden de bahsetmek gerekir. Behçet Ünsal'ın 1959'da yayımlanan *Turkish Islamic Architecture in Seljuk and Ottoman Times, 1071-1923* adlı eseri bu türden çalışmaların ilklerindedir. Kronolojik olarak daha sonra Suut Kemal Yetkin'in 1962 yılındaki *L'architecture Turque en Turquie* adlı çalışması da genel katalog tarzı mimarlık tarihi metinlerindedir.

Bu dönemde Mimar Sinan ve eserleri üzerine yayınlar da dikkat çekicidir. Corbett'in 1953'te *The Architectural Review*'de yayımlanan "Sinan: Architect in Chief to Suleiman the Magnificent", ayrıca Ernst Diez'in (1953) "Der Baumaster Sinan und sein Werk" adlı makaleleri ile Ernst Egli'nin (1954) *Sinan, der Baumaster Osmanischer Glanzzeit*, ve Arthur Stratton'ın (1972) *Sinan* adlı kitapları bu alandaki öncü biyografik çalışmalardandır.

1970'li yıllardan itibaren Türk mimarlığını bütünsel olarak anlamaya çalışan geniş hacimli ve kapsamlı örnekler de literatüre girmiştir. Oktay Aslanapa'nın 1971'de yayımlanan *Turkish Art and Architecture*, Ekrem Akurgal'ın 1980'de yayımlanan *Art and Architecture of Turkey*, Metin Sözen'in 1983'te yayımlanan *Turkish Art*

and Architecture isimli kitapları Türk sanatı ve mimarlığı üzerine kapsamlı gözlemler sunmaktadır. Godfrey Goodwin'in burada bahsetmeden geçemeyeceğimiz 1971'de yayımlanan *A History of Ottoman Architecture* ve 1977 tarihli *Ottoman Turkey* adlı çalışmaları, Osmanlı mimarisinin ağırlıklı olarak klasik dönemini anlamaya çalışan eserlerdir. Bu çalışma özellikle Batılı araştırmacılar için uzun süre Osmanlı mimarlığı üzerine önemli bir kaynak olmuştur.

Bu dönem eserlerinin genel karakteristiğinin sahip oldukları biçimsel dil ve katalog çalışması niteliğindeki hüviyetleri olduğunu belirtmiştik. Bu çalışmaların ajandasında ise Türk mimarlığının kökenlerine yönelik arayış ve Anadolu Türk mimarlığı için bir meşruiyet zemini oluşturma çabası belirgin bir şekilde hissedilir. Bu çaba ağırlıklı olarak biçimsel repertuar ve mimari kütlelerin organizasyonunun evrimi üzerinden bir okuma yapmaya adanmıştır. Dikkati çeken bir diğer nokta ise Sinan'ın mimarlığı ile özetlenebilecek Osmanlı klasik çağına verilen ağırlıktır. Bu sonuç bir bakıma anlamsız da değildir. Aranılan gelişim sürecinin en rafine ve sarıh düzeyini Sinan'la ete kemiğe bürünen Osmanlı klasik çağı mimarlığında bulmuşlardır. Bu anlamda XVIII. yüzyıl ve sonrası mimarlık bu varılan tepe noktasından biçimsel olarak bir geriye dönüş olarak yorumlandığından çoğunlukla yazılı eserlerde benimsenmez, hacim olarak çok daha az yer ayrılır ve açıkça bir bozulma, yozlaşma, Batı'nın taklidi olma hali ile kötülenir. Diğer bir yandan, tipolojik repertuar da henüz çok genişlememiştir. Camiler ve külliyesi ağırlıkta olmak üzere çarşı, imaret, hamam gibi kamusal ve anıtsal yapılar üzerine etütler belirgindir. Konutlar, kent dokusu ve Tanzimat sonrasında ortaya çıkan tren istasyonu, postane, fabrika gibi yeni tipolojiler üzerine henüz Batı dillerinde bir birikim oluşmaya başlamamıştır.

B2- Gelişme Dönemi

Bu dönem kabaca kronolojik olarak 1980'lerin başından 1990'ların ortasına kadar olan dönemi ifade eder. Dönemi kronolojik sınırlarından ziyade, Türk mimarlığı üzerine yapılan çalışmaların içerik ve ajandasının genişlemesi, yeni çalışma alanlarının belirginleşmesi ve yeni diskurların ortaya çıktığı bir dönem olma özelliği ile tanımlayabiliriz.

Bu dönemde Batı dillerindeki Türk mimarlığına dair eserlerin konu kapsamının genişlediği hemen fark edilebilir. Artık XVIII. yüzyıl ve sonrası Osmanlı mimarlığını anlamak, Erken Cumhuriyet dönemi mimarlığı ve modernizme yönelik eğilimler de belirginleşir. Modernleşme olgusu ve modernizm; mimarlık kültürü içinde henüz çok derinleşemese de bir sorgulamanın içine girdiği hemen söylenebilecek özelliklerdendir. Diğer yandan Osmanlı klasik çağına olan ilgi de etkisini devam ettirmektedir.

Bu dönemin belirgin özelliklerinden biri de metinlerin katalog çalışması olmaksızın sıyrılıp, eleştirel bir yaklaşım çerçevesi içinde Türk mimarlığının farklı dönem ve konularının incelenmeye başlanmasıdır. Bu eleştirel dil henüz altyapısı sıkıca örülmüş bir diskura oturma da, sonraki dönem içinde üretilecek çalışmalar için iyi bir altlık oluşturmakta ve cesaret vermektedir.

Bu dönemde dikkat çeken çalışmaların bazıları şunlardır: Zeynep Çelik'in 1984 yılında *The Journal of the Society of Architectural Historians*'da yayınlanan "Bouvard's Boulevards: Beaux-Arts Planning in Istanbul" adlı makalesi hem XIX. yüzyıl mimarlık ortamına ilişkin bilgi vermekte, hem de bu dönemde kent ölçeğinde gerçekleşen

değişmeler hakkında ufuk açmaktadır. Yine aynı yılda Renata Holod ve Ahmet Evin'in editörlüğünde hazırlanan *Modern Turkish Architecture* adlı derleme kitap Türk mimarlığının 19. yüzyılın sonundan 1980'lere kadar olan döneminin farklı yüzlerini okuyuculara sunmuş, 1970'li yıllardan itibaren başlayan modern Türk mimarlığı üzerine yazınlar içinde uluslararası çaptaki öncü çalışmalarından biri olmuştur. Diğer yandan Pia Hochhutun'un 1986'da yayımlanan *Die Moschee Nuruosmaniye in İstanbul* adlı kitabı klasik dönem sonrası Osmanlı mimarlığının XVIII. yüzyıldaki en önemli örneklerinden olan Nuruosmaniye Camii üzerine önemli bir denemedir. Bu dönemde Osmanlı'da yapı tasarımı ve üretimi pratiği üzerine birincil kaynaklar üzerine kurgulanan öncül makalelerden biri Gülru Necipoğlu'nun *The Journal of the Society of Architectural Historians*'da yayımlanan "Plans and Models in 15th- and 16th-Century Ottoman Architectural Practice" adlı çalışmasıdır.

Bu dönemde geleneksel üsluptaki Sinan biyografilerine devam olarak Aptullah Kuran'ın 1987 yılında *Sinan: The Grand Old Master of Ottoman Architecture* adlı kitabı yayımlandı. Zeynep Çelik'in XIX. yüzyıl üzerine çalışmalarının bir diğeri olan *The Remaking of Istanbul: Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century* adlı çalışması 1987'de yayımlanmış, bu dönemin Osmanlı başkentindeki mimarlık kültürü ve kentsel tasarım üzerine çığır açıcı kaynaklardan biri olmuştur. 1988 yılında Sibel Bozdoğan tarafından hazırlanıp *Journal of Architectural Education*'da yayımlanan "Journey to the East: Ways of Looking at the Orient and the Question of Representation" adlı makale Batılı gezgin gözünde Doğu sanatı, mimarlığı ve yaşam kültürünün temsili problemi üzerine kuramsal altyapısı güçlü önemli bir çalışmadır. Howard Crane tarafından tercüme edilen ve notlar eklenen Cafer Efendi'nin *Risâle-i Mi'mâriyye* adlı eseri *Risale-i Mimariyye: An Early Seventeenth-Century Ottoman Treatise* adı altında İngilizce Türk mimarlık tarihi literatürüne kazandırılmıştır. Bu anlamda sık sık akademisyenler tarafından başvuru bir metnin tamamının İngilizceye kazandırılması, Osmanlı'da yapı pratiği üzerine önemli bir birincil kaynağın dünya çapında ulaşılabilirliğine olanak sağlamıştır.

Gülru Necipoğlu'nun *Architecture, Ceremonial, and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries* adlı 1991 yılında yayımlanan eseri, klasik dönem Osmanlı mimarlığı üzerine kapsamlı ve birincil kaynaklara dayalı bir çalışma olup, hem döneme yönelik bakış açısının ufkunu genişletmiş, hem de Batı dünyası akademik ortamında Osmanlı mimarlığına yönelik ilgiyi arttırmıştır. Bunun dışında yazarın 1993 yılında *Muqarnas*'da yayımlanan "Challenging the Past: Sinan and the Competitive Discourse of Early Modern Islamic Architecture" adlı çalışması dikkat çekicidir.

Bu dönemde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk mimarlığında konut ve konut dis-kuru üzerine ufuk açıcı çalışmalardan biri Gülsüm Baydar'ın "Between Civilization and Culture: Appropriation of Traditional Dwelling Forms in Early Republican Turkey" adlı 1993 yılında *Journal of Architectural Education*'da yayımlanan makalesidir. Bu makale yazarın konut ve eve aitlik (*domesticity*) üzerine gelecek yıllarda yapacağı kapsamlı çalışmaların habercisidir. XIX. yüzyıl mimarlığının farklı bir ara yüzünü temsil eden Zeynep Çelik'in 1992'de yayımlanan *Displaying the Orient: Architecture of Islam at Nineteenth-Century World's Fairs* adlı eseri, aslında Batı ile etkileşim, bu yüzyılda ortaya çıkan dünya fuarları olgusunun tasarım ortamında

yarattığı yansımalar ve Osmanlı mimarlık kültürünün bu olguya karşı yaklaşımını sunan önemli bir çalışmadır. Aynı yıl yayımlanan Raymond Lifchez'in *The Dervish Lodge: Architecture, Art, and Sufism in Ottoman Turkey* adlı eseri sadece tekkeler ve tekke mimarisi değil, Osmanlı'da dini kültürün önemli bir ögesi olan mistik yaşam üzerine de önemli bir interdisipliner çalışmadır. Bu dönemde Lando Bartoli'nin *Mimar Sinan: Architettura tra Oriente e Occidente* (1992) ve Chris Hellier'in *Splendours of the Bosphorus: Houses and Palaces of İstanbul* (1993) adlı eserleri dikkat çekici katalog nitelikli çalışmalardandır.

Görüldüğü üzere, gelişme dönemi olarak tanımlayabileceğimiz 1980'lerin başından 1990'ların ortasına kadar olan dönemde Batı dillerinde Türk mimarlığı üzerine kaleme alınmış literatürün içerik ve bağlam olarak gerçek bir gelişme yaşadığı açıktır. Bu gelişmede kuşkusuz, tarih ve özeldede mimarlık tarihi alanının akademik alanda yaşadığı genişleme, kendi özerk konumunu pekiştirmesi ve farklı coğrafyalardan akademisyenlerin katkısıyla alanın farklı okumalara imkan sağlaması etkili olmuştur.

B3- Güncel Çalışmalar

1990'ların ortalarından günümüze kadar olan dönemde bir önceki dönemin dinamikleri üzerinden mimarlık tarihinin sosyoloji, politika, edebiyat, felsefe gibi sosyal bilimler alanlarıyla yarattığı etkileşimlerin ürünleri sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Farklı alanlarda uzmanlık kazanıp, mimarlık tarihi alanına da ilgi duyan ve bu alanda üretim yapan akademisyenlerin de dikkati çeken ürünler verdiği bir dönem yaşanmakta şu anda.

Güncel çalışmaların bir diğer önemli özelliği de geç Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi mimarlığı ile ilgili yayınların sayısındaki belirgin artıştır. Nicelikteki artışla beraber ürünlerin bağlamı, kuramsal içeriği de büyük bir genişleme göstermiştir. Artık mimarlık tarihi bu alanlar için belirli bir biçimsel izi yapı yapı inceleme ve soruşturma olmaktan çıkmış, yapıyı disiplinler arası bir süreçte kendi bağlamında anlamaya çalışan düşünce sistemi ana düşünce damarlarından biri olmuştur. Üstelik bu yaklaşım salt son iki asrın mimarlığı ile sınırlı kalmamış olup, Türk mimarlık tarihi olarak adlandırılacak her dönemin hakkında oluşan literatüre sızmaya başlamıştır.

Bu dönemde Batı dillerindeki mimarlık tarihi literatürüne girmiş çeşitli alanlardaki çalışmalardan bazıları: Robert Ousterhout'un 1995'te *Muqarnas*'ta yayınlanan "Ethnic Identity and Cultural Appropriation in Early Ottoman Architecture" adlı makalesi, Zeynep Kezer'in 1998'de *Journal of Architectural Education*'da yayınlanan "Contesting Urban Space in Early Republican Ankara", ve Mohammad Al-Asad'ın 1999'da yine *Muqarnas*'ta yayınlanan "The Mosque of the Turkish Grand National Assembly in Ankara: Breaking with Tradition" adlı makaleleri, Batı ile sıkı etkileşim sürecindeki Osmanlı mimarlığı, erken dönem Cumhuriyet mimarlığında başkent yaratma sürecinin planlama boyutunun bir yüzü ve yüzyıllar içinde kemikleşen cami mimari tipolojisi üzerine alternatif örnekleri yorumlayan çalışmalar olarak dikkat çekmektedir.

Howard Crane'in Osmanlıcadan İngilizceye bir diğer önemli tarihi belge çevirisi, Hafız Hüseyin Ayvansarayî'nin (d. 1786/7) *Hadikatü'l-Cevâmi'* adlı eserini *The Garden of the Mosques: Hafız Hüseyin al-Ayvansarayî's Guide to the Muslim*

Monuments of Ottoman Istanbul adıyla 2000 yılında Batı literatürüne kazandırmaya çalışılan eserle ilgili olarak, bu dönemde Batı literatürüne kazandırılmasıyla gerçekleşmiştir.

Bu dönemdeki en dikkat çekici eserlerden biri Sibel Bozdoğan'ın 2001 yılında yayımlanan *Modernism and Nation Building: Turkish Architectural Culture in the Early Republic* adlı kitabıdır. Bugün, geliştirdiği kimi argümanlarıyla eleştirilse de erken Cumhuriyet dönemi mimarlık kültürünün çok değişik boyutları üzerine kapsamlı yorumlarda bulunan ve üzerine çok şey yazılıp söylenen bir kaynak olmuştur. Bu dönemde Türkiye'de mimarlık tarihi eğitimi ve bunun Yunanistan'daki örneklerini cami ve tapınak imgelerinin kullanılışı üzerinden kurgulayan Gülsüm Baydar'ın "Teaching Architectural History in Turkey and Greece: The Burden of the Mosque and the Temple" adlı *The Journal of the Society of Architectural Historians*'da yayımlanan çalışması ufuk açıcıcıdır. Dikkat çekici bir diğer yayın da Shirine Hamadeh'nin "Ottoman Expressions of Early Modernity and the "Inevitable" Question of Westernization" adlı 2004 yılında yine *The Journal of the Society of Architectural Historians*'da yayımlanan makalesidir.

Bu dönemin örneklerini alandaki güncel üç kitap ile bitirelim: Bunlardan birincisi Zeynep Çelik'in Osmanlı XIX. yüzyılı üzerine çalışmalarının son halkası olan *Empire, Architecture, and the City: French-Ottoman Encounters, 1830-1914* adlı kitabıdır. Bu kitap her ne kadar İstanbul ve Anadolu kentlerinden ziyade Osmanlı Arap kentleri üzerine odaklansa da oturduğu bağlam Tanzimat dönemi Osmanlı şehirlerinin tarihi için de önemli ipuçları içeriyor. Osmanlı'da hamilik (patronaj) ve kadınların hamiliği üzerine dikkat çekici bir çalışma Lucienne Thys Şenocak'ın 2007 yılında yayımlanan *Ottoman Women Builders: Architectural Patronage of Hadice Turhan Sultan* adlı kitabıdır. Kitap sosyal ve dini sınırlamalara rağmen saraydan bir kadın figürün toplumda mimari üretimleriyle kendi varlığını nasıl ortaya koyduğunu geniş bir bağlam içinde anlatmaktadır. Son olarak 2008 yılında yayımlanan Carel Bertham'ın *Imagining the Turkish House: Collective Visions of Home* adlı kitabı Osmanlı ve Türk evi gibi klişeleşmiş ve müphem bir hale bürünmüş bir genel tipolojik adlandırmanın sınır ve içeriğini tekrar yorumlama ihtiyacının bir sonucu gibidir.

Günümüz Türk mimarlık tarihi üzerine olan özellikle Türkçe literatürün aynı yoğunlukta Batı dillerindeki üretime de yansımaları gerekmektedir. Özellikle Türkçe literatürdeki genç kuşaktaki aktif üretim gelecekte yabancı akademisyenlerin Türk mimarlık tarihine yönelik ilgisini daha da arttıracak gibi görünmektedir. Sevindirici olan Batı dillerinde oluşan bu literatürdeki pek çok kitabın (özellikle yakın dönemdekilerin) Türkçeye tercüme yoluyla kazandırılmış olmasıdır. Bugün için, Türk mimarlık tarihi üzerine olan Batı dillerindeki üretim benzer diğer toplumların mimarlık tarihi üzerine yazılan metinlerden hem nitelik hem nicelik olarak daha fazla olsa da özellikle XIII. ve XIV. yüzyıl dönemi mimarlığı, XVII. ve XVIII. yüzyıl mimarlığı ve 1950'ler sonrası Türkiye mimarlığı tarihi henüz diğer alanlara göre daha kısıtlı bir gelişim gösterdiği ve gelecekte bu alanlardaki literatürün gelişme potansiyelinin varlığı açıktır.

Batı Dillerinde Türk Mimarlık Tarihi Çalışmaları ve Yurt Dışındaki Türk Mimarlık Tarihçilerinin Üretimleri Üzerine

Ahmet Erdem TOZOĞLU

Özet

Bu çalışmada, XX. yüzyılın başından günümüze kadar Batı dillerinde Türk mimarlık tarihi üzerine yayımlanan metinlerin, bu yazıda tanımlanmış üç dönem içinde geçirdiği gelişim sürecinin bir değerlendirilmesi yapılmaktadır. Bu değerlendirmede Batı dillerinde Türk ve yabancı yazarlar tarafından uluslararası yaynevlerce basılmış kitaplar ve uluslararası hakemli dergilerde yayımlanmış makalelerin bir kısmı incelenmiştir. Bu incelemede üretilen metinlerin biçim, içerik, bağlam ve ajandasının yıllar içerisinde geçirdiği değişim ve bu değişimin etmenleri analiz edilmeye çalışılmış, bu analizlerle birlikte anılan eserlerin alan için önemine ve alana yaptıkları katkıya da kısaca değinilmiştir. Amaç, mimarlık tarihi alanında bir asırdan uzun bir süre içinde oluşan külliyyatın genel özellikleri hakkında bir soruşturma yaparken, alanın güncel pozisyonu ve Türk mimarlık tarihi üzerine olan güncel çalışmaların niteliği ile ilgili olarak da genel bir değerlendirme yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Mimarlık Tarihi, Türk Mimarlık Tarihi Metinleri, Batı Dillerinde Türk Mimarlık Tarihi Çalışmaları, Yurt Dışındaki Türk Mimarlık Tarihçilerinin Üretimleri

Studies on Turkish Architectural History in Western Languages and on the Publications of Turkish Architectural Historians Abroad

Ahmet Erdem TOZOĞLU

Abstract

In this study, the texts on Turkish architectural history in Western languages are evaluated in terms of their progress in time within the three periods defined within this paper. This evaluation includes the books of Turkish and foreign authors published by international publishers and also covers some of the articles published in international refereed journals. These items are investigated by the change and the factors of this change throughout the years in their form, content, context and agenda. Moreover, the mentioned texts are presented briefly for their importance and their contribution to the field. The main purpose, while making a general inquiry on the evolution of the literature constituted in more than a century, is aimed to make a general assessment on the current position of the field and the characteristics of the recent studies.

Keywords: Turkish Architectural History, Texts on Turkish Architectural History, Turkish Architectural Studies in Western Languages, Publications of Turkish Architectural Historians Abroad

